

ПАМ'ЯТКИ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ РОВЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НАПРИКІНЦІ 1950–х – НА ПОЧАТКУ 1960–х років

У статті охарактеризовано становище пам'яток сакральної архітектури Ровенської (з 1991 р. – Рівненської) області Української РСР у період проведення комуністичним тоталітарним режимом антирелігійної кампанії кінця 1950-х – початку 1960-х років. Показано, що внаслідок відповідної воєвничої політики, яка проводилася радянською владою стосовно релігії та церкви, культова спадщина різних конфесій області зазнала непоправних втрат. Звернено увагу на те, що така політика посилила зневажливе ставлення місцевих органів партійно-державної влади до охорони нерухомих сакральних пам'яток, внаслідок чого чимало з них зазнали ушкоджень або були знищені.

Ключові слова: сакральні (культові) пам'ятки, антирелігійна кампанія, церква, костел, синагога.

Одним з найскладніших для сакральних архітектурних пам'яток Ровенської області був період так званої “хрущовської” антирелігійної кампанії (1958–1964 роки). Внаслідок її проведення виявилися закритими, а то й знищеними багато культових споруд різних конфесій регіону. Між тим, практично всі вони були пам'ятками архітектури, нерідко унікальними, уособленням української історії та культури. Звернення до означеної теми дає змогу на прикладі Ровенської області УРСР ще раз простежити згубний вплив антирелігійного наступу радянського тоталітарного режиму на межі 1950-х – 1960-х років на культурну спадщину українського народу, національних меншин, що проживали на території області в той чи інший період.

Питання трагічної долі пам'яток, в тому числі і сакральних, впродовж періоду, який висвітлюється у статті, частково розглянув В. Акуленко [1]. Про деякі втрати римо-католицької церкви мова йде у публікації В. Байдича [2]. На загальноукраїнському тлі окремі матеріали про ліквідацію в Ровенській області культових споруд Руської (Російської) православної церкви (РПЦ) навела Ю. Помаз [3]. Матеріал статистичного характеру подає анотований покажчик [4] та каталог зруйнованих храмів і монастирів України [5].

Враховуючи недостатній рівень її розкриття, у статті звернена увага на з'ясування масштабів та специфіки втрат культової спадщини області в умовах проведення радянською владою антирелігійної кампанії кінця 1950-х – початку 1960-х років.

Мета статті: на підставі залучення певного кола джерел із фондів Державного архіву Рівненської області та окремих матеріалів наукової літератури висвітлити долю пам'яток сакральної архітектури Ровенської області Української РСР впродовж вказаного періоду.

Зміцнення у 1957 році політичних позицій М. Хрущова як лідера КПРС та СРСР започаткувало новий виток наступу на релігію і церкву, що видозмінився після усунення цього політичного діяча від влади у жовтні 1964 року. Визначальною обставиною, яка зумовила розгортання чергової антирелігійної кампанії, стала тогочасна панівна ідеологічна парадигма про “повну й остаточну перемогу соціалізму в СРСР” та побудову у недалекому майбутньому комуністичного суспільства, в якому не мало бути місця для релігії.

Сформульовані XXI та XXII з'їздами КПРС рішення про комунізм як “світле майбутнє людства” зумовили зміст та перебіг антирелігійної кампанії, яка стала останньою радикальною спробою радянського політичного керівництва побороти релігію та церкву в країні. Вона характеризувалася значним використанням владою жорстких адміністративно-силових методів для нищення в країні релігійного життя, яке значно похвалилося на середину 1950-х років і мало позитивну динаміку розвитку.

Кампанія 1958–1964 років була позначена посиленням продукування партійними та радянськими органами різних гілок і рівнів великої кількості постанов, законів, підзаконних актів, відомчих інструкцій і вказівок, що мали надавати вигляду законності новим формам і методам наступу на релігію і церкву в СРСР [2, с. 295]. Зокрема, у 1959 році Рада у справах Руської (Російської) православної церкви (РСРПЦ) надіслала обласним уповноваженим інструктивний лист за № 57 щодо розгляду прохань про відкриття храмів. Документ чітко наголошував на необхідності вжити заходів для зменшення, а в майбутньому і припинення надходження таких звернень. У листі вказувалося на недопущення постійних і тимчасових священиків у малочисельні за кількістю віруючих парафії з метою наступної ліквідації останніх. Стратегія діяльності РСРПЦ зводилася до створення таких умов, за яких будь-яку релігійну громаду можна було звинуватити у порушенні законодавства про культ, зняти з реєстрації й таким чином ліквідувати.

Вагомий засіб послаблення позицій релігії та церкви комуністична тоталітарна система вбачала у скороченні мережі культових споруд. З цієї метою вони виводилися з-під охорони держави як пам'ятки архітектури і, таким чином, позбавлялися коштів, необхідних для їх належного утримання та реставрації. Остання, до речі, визнавалася тодішнім партійно-державним керівництвом нібито непотрібним розтринькуванням так необхідних для будівництва комунізму державних коштів. Так, за безапеляційним висновком М. Хрущова на Пленумі ЦК КПРС, що відбувся 10–18 січня 1961 року, відбудова історичного замку Тракай у Литві і реставрація в Підмосков'ї “багатьох непотрібних об'єктів старовини” оголошувалися “розтратою народних коштів”. Нищівній критиці у виступі першого заступника Комітету партійного контролю З. Сердюка на XXII з'їзді КПРС було піддано діяльність реставраційних організацій. В їх роботі вбачалося в основному лише “марнотратство коштів і матеріалів заради примхи окремих архітекторів” [1, с. 185–186].

Виголошені з високих трибун політичні настанови відразу були ретельно підхоплені відповідними партійними та державними інстанціями; почалася реалізація цих вказівок в законодавчих актах і практичній діяльності. 14 червня 1961 року Рада міністрів УРСР прийняла постанову “Про виключення із списків пам’яток архітектури об’єктів, що не мають визначної цінності”. Згідно цього документа державної охорони позбавлялися 363 будівлі. У наступному році додатково по республіці з державного списку пам’яток архітектури було вилучено ще 137 споруд [1, с. 185–186].

В рамках тотального обмеження діяльності церковних інституцій наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років здійснювалося масове закриття культових споруд, яке не обминуло жодної області УРСР. Переважну більшість їх пристосовували під клуби, житло, склади, місця для утримання худоби або просто розбирали на будматеріали [3, с. 117].

Долю пам’яток сакральної архітектури Ровенської області у цей період дають можливість простежити архівні матеріали. Вона склалася по-різному. Так, згідно висновку уповноваженого РСРПЦ по області церкву села Мінківці Дубнівського району у 1961 році вирішено передати під бібліотеку. Проте, оскільки храм у такій якості не використовувався, то як засвідчує письмове повідомлення виконавчого комітету районної ради депутатів трудящих (райвиконкому) з першого кварталу 1963 року споруду планувалось перепрофілювати під клуб. Церкву села Онишківці у 1961 році вирішено передати під дитячі ясла, церкву села Пиратин у 1960 році – під медпункт. Однак, остання до 1963 року за призначенням не використовувалася. Церкви сіл Кам’яниця, Шепетин, Буща, Довгалівка у 1962 році вирішено переобладнати під медпункти, а церкви сіл Носовиця, Грядки, Березина, селища Круки – під клуби. Храми сіл Загорці Великі та Перенятин з 1962 року мали функціонувати як майстерні школи. Церкви сіл Немирівка (у 1961 році), Гаї Левятинські, Боратин, Пляшева, Бошарівка (у 1962 році) вирішено передати під класи школи; церкву села Коняшне у (1963 році) – під бібліотеку [6, арк. 106–108].

Згідно рішення Дубровицького райвиконкому за № 38 від 4 лютого 1963 року було закрито церкву Різдва Богородиці (1865 р.) в м. Дубровиця. Споруду планувалось переобладнати під Будинок піонерів, згодом – під спортзал. Зрештою у приміщенні цього храму облаштували склад солі. Була навіть спроба висадити церкву в повітря [4, с. 327]. Церкви сіл Кураж і Залишани Дубровицького району у 1961 вирішено передати під клуби.

У Гоцанському районі церкви сіл Тучин, Дроздів, Теремне (у 1960 році), Дорогобуж, Жаврів (у 1961 році) вирішено переобладнати під клуби. Храм села Витків (у 1961 році) ухвалено передати під дитячі ясла, церкви сіл Михалисиці (у 1960 році), Новоставці та Точевики (у 1961 році) – під бібліотеки. Церкви сіл Лютин, Новородчиця, Новий Корець, закриті відповідно у 1960, 1961 та 1962 роках, не використовувалися. Миколаївську церкву у м. Корець у 1961 році вирішено переобладнати під кінотеатр; проте вона використовувалася як склад місцевого училища; церкву св. Параскеви знято з державної реєстрації у 1960 році і передано для культурно-просвітницьких потреб [6, арк. 108–111; 5, с. 344].

Церкву села Підгайці Млинівського району у 1960 році вирішено передати під дитячі ясла; однак приміщення використовувалось як комора. Тоді ж уповноважений РСРПЦ по Ровенській області ухвалив рішення розібрати храм села Острів цього ж району. Проте станом на 1963 рік споруда все ще залишалася вцілілою. Церкву села Надчиці у 1961 році вирішено переобладнати під бібліотеку. Церкви сіл Копані (у 1960 році), Перевердів, Чекно, Іловичі, Охматків, Хрінники, Більче, Війниця, Вичівка (у 1961 році), Лисин (у 1962 році), Солонів (у 1963 році) вирішено використати під клуби; сіл Боремель (1960 рік) і Ставрів (1961 рік) – під класи школи. Щодо храму села Волничі, закритого у 1959 році, то рішення по ньому не ухвалювалось, приміщення не використовувалось. Церкву села Лішня планувалось у 1961 році переобладнати під спортзал; проте її розібрали як аварійну. Також у 1961 році передбачалось розібрати як аварійну культову споруду села Коритно; однак цього не було зроблено. Церкву селища Демидівка у 1963 році вирішено передати під дитячі ясла, проте вона використовувалася як спортзал школи.

В архівних матеріалах зберігаються відомості про долю церков Ровенського району. Зокрема, храми сіл Диків у 1959 році та Сморгів у 1960 році передбачалося розібрати; однак в подальшому їх просто залишили в занедбаному стані і не використовували. Церкву села Дерев’яне у 1962 році мали розібрати як аварійну, однак вона залишилася неушкодженою. Успенську церкву у місті Здолбунів у 1960 році розібрали як аварійну, церкви сіл П’ятигори, Цурків (у 1960 році), Новосілки, Ставки, Ористів, Бронники (у 1963 році) ухвалено використовувати під клуби. Храми сіл Ступно та Копитків у 1960 році мали переобладнати під бібліотеки, утім, за таким призначенням вони не використовувалися. Церкву села Бичаль у 1963 році вирішено переобладнати під спортзал.

У Сарненському районі церкви сіл Ляхча (у 1961 році), Стрельськ, Зносичі (у 1962 році) вирішено розібрати як аварійні. Проте станом на 1963 рік їх ще не розібрали. Преображенську церкву селища Степань у 1961 році розібрали як аварійну. Така сама доля у 1962 році спіткала церкву села Карпилівка, закриту у 1959 році. Церкви сіл Березово і Глинне згідно рішень за 1962 рік передбачалося переобладнати під майстерні школи; села Томашгород – під класи школи [6, арк. 111–114].

Осібнo варто виокремити архітектурні пам’ятки області, які можна віднести до справжніх шедеврів волинського церковного мистецтва. Станом на 1 жовтня 1962 року їх доля склалася наступним чином. Так, Миколаївська церква у селі Городок Ровенського району після закриття мала бути переобладнана під клуб дитячого туберкульозного диспансеру, однак вона не використовувалась. Церкву у м. Дубно пристосували під складське приміщення Дубенторгу. Монастир-фортеця (XV–XVI ст.) у селі Устенське Друге Здолбунівського району використовувалась як навчальне приміщення гуртожиток Устенської школи-інтернату. Костели в Клевані і Корці не використовувались, а костел в селі Межиричі Корецького району функціонував як склад райкомпромкомбінату; костел в м. Острог передано палацу піонерів.

Щодо Богоявленського собору м. Острога – пам'ятки сакральної архітектури XVI ст., то відділ у справах будівництва і архітектури Ровенського виконавчого комітету Ровенської обласної ради депутатів трудящих (облвиконком) у листі від 25 квітня 1962 року за № 88 просив облвиконком примусити релігійну общину собору виконати необхідні ремонтно-відновлювальні та реставраційні роботи по цій споруді або передати її іншій організації. Релігійна громада запропонованих робіт не виконувала через відсутність необхідних засобів [7, арк. 51–52, 30]. З 1963 року споруду храму зайняв Острозький краєзнавчий музей [8, арк. 12].

В лютому 1963 року з державної реєстрації знято релігійну общину Воскресенської соборної церкви (XIX ст.) м. Ровно. Рішенням облвиконкому від 16 лютого 1963 року за № 188 церковне приміщення передали виконавчому комітету Ровенської міської ради депутатів трудящих (міськвиконком) для переобладнання і використання під музей атеїзму [9, арк. 23].

Відомості про становище старовинних пам'яток сакральної архітектури Ровенської області станом на 1964 рік, тобто наприкінці антирелігійної кампанії, можна почерпнути з інформаційної довідки відділу у справах будівництва та архітектури Ровенського облвиконкому. Так, костел (XV–XVII ст.) в м. Корець не використовувався, знаходився в задовільному технічному стані. В 1964 році споруду передано спортивному товариству під спортивний зал. Щодо Троїцького монастиря-фортеці (XV ст.) в селі Межирічі поблизу м. Острога, то церква монастиря використовувалася і ремонтувалася місцевою релігійною громадою на підставі охоронного договору; храм знаходився в задовільному технічному стані. Стосовно келій, башти та огорожі монастиря, то вони потребували капітального ремонту, на який кошти в громади були відсутні. Планувалося передати монастир в користування під будинок відпочинку або пансіонат для осіб похилого віку. Церква XVII ст. в селі Милятин та церква Кузьми і Дем'яна (1782 р.) в селі Розваж біля м. Острога використовувалися місцевими релігійними громадами на підставі охоронного договору, технічний стан був задовільний.

Щодо церкви (1630 р.) в м. Дубно, то як згадувалося вище, її передали Дубенторгу під склад промтоварів. Технічний стан споруди був незадовільний: покрівля знаходилася в аварійному стані, нижні пояси дерев'яних архітектурних конструкцій прогнили і в окремих місцях виявилися закріплені тимчасовими малонадійними підпірками. Щодо Миколаївської церкви в селі Городок, то вона, як і в 1962 році, не використовувалася і знаходилася під охороною місцевого дитячого тубдиспансеру; її технічний стан був задовільний. Монастир-фортеця в селі Устенське Друге використовувався як навчальні приміщення і гуртожиток Устенської школи-інтернату, дзвіниця потребувала капітального ремонту.

Стосовно споруд римо-католицької церкви та іудейської конфесії, то костел василіанів (1827 р.) в селі Володимирець не використовувався, потребував ремонту. Синагога (XVI ст.) в м. Дубно використовувалася як службове приміщення Добровільного товариства сприяння армії, авіації та флоту (ДТСААФ). Купол споруди знаходився в аварійному стані, потрібний був капітальний ремонт даху. Костел св. Лаврентія (1710 р.) в селі Тайкури використовувався колгоспом як складське приміщення. Синагога (XVII ст.) в селищі Клевань використовувалася як виробниче приміщення школи глухонімих. Костел (1702 р.) в селі Межирічі використовувалося як складське приміщення Межиріцьким овочесушильним заводом, потрібний був ремонт даху, стін і вікон. Костел (1786 р.) в м. Млинів був розібраний в 1961 році, на його місці побудований кінотеатр. Синагога (XV–XVII ст.) м. Острога використовувалася облторгвідділом як продовольчий склад, а костел (XVII–XIX ст.) цього міста – дитячою спортивною школою; костел і монастир капуцинів (1778 р.) використовувався Острозькою школою-інтернатом. Костел (1767 р.) в м. Тучин використовувався як складське приміщення Тучинським сільським споживчим товариством. Була відсутня покрівля, а також пошкоджені стіни.

Окремо слід сказати про старовинні сакральні споруди Ровенської області, щодо яких у 1964 році надійшли пропозиції про повернення їх до списку пам'яток архітектури. Так, Успенська церква в м. Ровно (1756 р.) була відремонтована релігійною громадою і знаходилася в доброму стані. Михайлівська церква селища Гоща (1639 р.), Троїцька церква села Горбаків (1764 р.), Іванівська церква з дзвіницею (XVI–XIX ст.), Преображенська церква (1730 р.) в м. Тучин знаходились в доброму технічному стані, використовувалися релігійними громадами. Церква св. Якова з дзвіницею (1770 р.) в селі Витків була знята з державної реєстрації, ніким не використовувалася, однак перебувала у доброму технічному стані. Успенська церква (XII–XVII ст.) в селі Дорогобуж не використовувалася, проте зберігала задовільний технічний стан; щоправда, в окремих місцях тиньк на зовнішніх стінах потребував оновлення.

Про костел та монастир кармелітів (XVII ст.) в м. Дубно в архівних матеріалах говориться, що будинок монастиря знаходився в задовільному технічному стані, потребував ремонту підлоги і даху. Споруду костелу переобладнали під онкологічну клініку. Михайлівська церква (1752 р.) села Тростянець Дубнівського району знаходилась в доброму технічному стані і використовувалася місцевою релігійною громадою. Михайлівська церква (XVII ст.) у селі Пляшева Млинівського району знаходилася в задовільному технічному стані, не використовувалась, потребувала поточного ремонту. Троїцька церква з дзвіницею (1753 р.) в селі Голубне Березнівського району була закрита і не використовувалася, однак перебувала у непоганому технічному стані. Спаська церква (1749 р.) селища Степань Сарненського району була розібрана. Натомість Троїцька церква (1759 р.) цього селища використовувалась місцевою релігійною громадою й зберігала добрий технічний стан [10, арк. 7, 11–16, 4–5].

Отже, внаслідок антирелігійної кампанії комуністичної тоталітарної системи, що проводилася наприкінці 1950-х – на початку 1960-х сакральна (культова) архітектурна спадщина Ровенської області зазнала непоправних втрат. Певною специфікою можна вважати те, що вони охопили не лише православні, але й римо-католицькі та іудейські пам'ятки. Значну частину культових споруд регіону було закрито і передано для використання в інших цілях; однак чимало таких будівель, насамперед православної конфесії, виявилися

знищеними. Внаслідок переобладнання сакральних споруд їхній зовнішній вигляд змінювався, втрачався первісний мистецький задум. Така політика Радянської держави не лише значно підірвала матеріальні та моральні засади конфесійного життя області, а й завдала значних психологічних страждань місцевому віруючому населенню, негативно позначилась на долі підростаючих поколінь. Незважаючи на певне висвітлення в українській історіографії, ця проблема не втрачає своєї актуальності. Потребують розкриття такі її аспекти, як роль республіканських та обласних уповноважених РСРПЦ та Ради у справах релігійних культів (РСРК) у нищенні нерухомих сакральних пам'яток тодішньої Ровенської області, внесок представників громадськості у порятунок цих архітектурних об'єктів, ін.

Джерела та література

1. Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990). Київ.: Вища шк., 1991. 274 с.
2. Байдич В. Антирелігійна кампанія радянської влади у 1958–1964 рр. і римо-католицька церква в Україні. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Вип. 2 (52). Київ, 2011. С. 295–309.
3. Помаз Ю. В. Ліквідація культових споруд РПЦ як напрям державної політики у сфері релігії в Українській РСР (середина 1940-х – перша половина 1970-х рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 09. 00. 11. Полтава, 2011. 262 с.
4. Зруйновані храми і монастирі України : Анотований покажчик обласного та районного рівня / Упоряд. Кривошея В. В., Буряк Л. І., Киридон А. М. [та ін.]. Київ: Мистецтво, 2013. 608 с. : іл.
5. Каталог зруйнованих храмів і монастирів України : Каталог / Редкол.: В. Ф. Солдатенко та ін; Упоряд. Кривошея В. В., Антонюк Я. М., Буряк Л. І., Ведмідь Л. А. [та ін.] Київ: ДП НВЦ Пріоритети, 2013. 512 с.
6. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.). Ф. Р.–204. Оп. 11. Спр. 34. 179 арк.
7. Держархів Рівненської обл. Ф. Р–477. Оп. 1. Спр. 262. 64 арк.
8. Держархів Рівненської обл. Ф. Р–2528. Оп. 1. Спр. 71. 37 арк.
9. Держархів Рівненської обл. Ф. Р–2528. Оп. 1. Спр. 20. 24 арк.
10. Держархів Рівненської обл. Ф. Р–477. Оп. 1. Спр. 339. 25 арк.

Mochkin S. Monuments of Sacral Architecture of the Rovno Region in the late 1950s – the early 1960s.

The condition of religious architecture monuments of the Rovno region (Ukrainian SSR) during the communist regime's anti-religious campaign in late 1950s – the early 1960s is characterized in the article. It is shown that due to the aggressive policy of the Soviet authorities concerning religion and the church, the religious heritage of different faiths of the region has suffered irreparable losses. Attention is paid to the fact that such policy increased the neglect of the local authorities of the party government to protection of immovable sacral monuments so that many of them have suffered damage or were destroyed.

Key words: *sacral (religious) monument, anti-religious campaign, church, Roman Catholic Church, synagogue.*